

УДК 340

**ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД РОЗВИТКУ
ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ
(1884-1917 рр.)**

І.В.ГЕСЦЬ,

асистент кафедри права та методики викладання історико-правознавчих
дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна

*У статті досліджуються особливості організаційно-правових засад
розвитку вищої педагогічної освіти в Київській губернії в 1884-1917 рр. На*

основі аналізу нормативно-правових актів і наукових джерел автор приходить до висновку, що регламентація вищої педагогічної освіти здійснювалася відповідно до двох моделей правового регулювання: імперативної та диспозитивної.

Ключові слова: статут, правове регулювання, нормативно-правові акти.

У кінці XIX – на початку XX ст. стрімкий зліт капіталізації економічного життя Росії обумовив ряд нових тенденцій у галузі освіти. Поряд з гімназіями і реальними училищами з'являються комерційні училища. Загострюється питання про забезпечення початкових і середніх шкіл вчителями з відповідною педагогічною освітою. Метою даної статті є дослідження особливостей організаційно-правових засад розвитку вищої педагогічної освіти в Київській губернії у період з 1884 р. по 1917 р.

Вагомим є внесок у дослідження даного питання таких учених, як С.В. Рождественський, Ф.Г. Паначин, Н.М. Дем'яненко, Е.А. Писарева та ін., однак, основна увага наукових досліджень акцентується не на правовому регулюванні вищої педагогічної освіти в Україні у другій половині XIX – початку XX ст., а на тенденціях, особливостях процесу розвитку педагогічної освіти в Україні загалом.

Як зазначає Ф.Г. Паначин, у Російській імперії на 1901 р. було лише 10 тис. викладачів середніх шкіл (в т.ч. у школах Міністерства народної освіти біля 6 тис.). Серед них лише половина мала вищу освіту, отриману в університетах. Учительки гімназій і прогімназій, жіночих інститутів мали переважно середню освіту [4, с. 134]. Перепис 1897 р. показав, що по країні нараховувалось всього лише 79,5 тис. „начальників та навчаючих у навчальних закладах”, 68,2 тис. домашніх та приватних учителів, біля 6 тис. учителів мистецтв і ремесел та 11 тис. гувернерів та приватних осіб [4, с. 134]. Серед педагогів початкової школи „вищу освіту мали 0,1 % вчителів і 1 % вчительок; середню світську – відповідно 1,2% і 33,1%; середню педагогічну – 31,9% і 3,5%” [4, с. 133]. Звичайно, що керівники закладів початкової та середньої освіти раді були бачити на вчительських посадах людей із вищою освітою, як правило, університетською. Хоча найбільш бажаним було поєднання університетської освіти кандидатів з вищою педагогічною. Незважаючи на те, що університети більше не мали Педагогічних інститутів, які перетворились у Вищі педагогічні курси та стали самостійними, вони готували тих самих кандидатів до вищезгаданих курсів. Слід додати, що справою вищої педагогічної освіти, зокрема в Києві, почали займатися і недержавні заклади. Тому, можна стверджувати, що університет разом з навчальним закладом, який забезпечував педагогічну підготовку, готували висококваліфікованих вчителів для школи.

У зв'язку з цим слід охарактеризувати університетський Статут 1884 р., адже він регламентував діяльність університету. 23 серпня 1884 р. Олександр III підписав „Указ Правительствующему Сенату” про введення в дію статуту з початку 1884/1885 навчального року в шести університетах Російської імперії.

Цей документ залишався чинним протягом тривалого періоду – з 1884 р. до Лютневої революції 1917 р.

Розглянемо основні положення нового університетського статуту в порівнянні із статутом 1863 р. Статут 1884 р. значно змінив попередній устрій університетів з їх автономією та виборним началом [6]. Навіть апологети міністерства народної освіти зазначили, що ніколи до такої ступені не впроваджувалося підкорення університетів урядовому, а точніше міністерському впливу та контролю [7, с. 615]. За новим статутом значно посилювалася влада та права попечителя навчального округу. Параграф 8 статуту гласив, що “на попечителі лежить обов’язок вищого керівництва у всіх рішеннях з охорони порядку та дисципліни в університеті” [6]. Попечитель мав право скликати раду, правління, факультетську раду та бути присутнім на їх засіданнях (параграф 7), призначати декана факультету (параграф 24), “наглядати” за викладанням приват-доцентів (параграф 111). Він мав піклуватися про благоустрій, наглядати за ходом викладання, за виконання правил. До прав попечителя належало порушувати справи про відповідальність винних та клопотати про винагороди для достойних.

Ректор та декани, які обиралися за статутом 1863 р. Вченою радою й лише затверджувалися адміністрацією, за новим статутом обиралися відповідно міністром та попечителем учбового округу. Отже ректор зовсім не залежав від ставлення до нього професорської корпорації. Заміщення професорських вакансій здійснювалося також міністром народної освіти згідно з “його власним розсудом”. Міністр також міг дозволити університету “обрати кандидата на вакантну посаду та представити його на затвердження”(параграф 110). Об’єднання, розділ та відкриття нових кафедр, що вирішувалося раніше та затверджувалося радою, за статутом 1884 р. затверджувалося міністром народної освіти.

У зв’язку з цим значно скорочувалися обсяги питань, які вирішувалися університетською радою самостійно. До таких справ за новим статутом відносилися лише такі питання: щорічне встановлення “загального числа медалей, які присуджувалися студентам та стороннім слухачам за твори на запропоновані завдання” затвердження осіб у вчених ступенях; затвердження та клопотання факультетів магістрантів у вченій ступені доктора. Всі інші питання, вирішені радою, підлягали затвердженню попечителем або міністром. Деякі питання, які раніше розглядалися радою, тепер передавалися до компетенції правління університету, до якого увійшов й інспектор студентів.

Університетський суд скасовувався. Натомість значно зростала влада інспектора, який поєднував адміністративні та судові функції. Тепер інспектору передавалося право розподілу стипендій, що надавало йому суттєві важелі впливу на студентів. За статутом 1884 р. інспектор призначався міністром. Якщо за статутом 1863 р. інспектор підлягав раді та ректору, то статут 1884 р. дещо змінив акценти. “Знаходячись під начальством попечителя, інспектор, –

зазначалося в статуті, – підлягає в своїх діях ректору та виконує його законні вимоги” (параграф 47). Отже, студенти ставилися в більшу залежність від адміністрації, ніж це передбачалося статутом 1863 р. Заходи 1879 р. увійшли до статуту 1884 р. в якості постійних норм. Оголошення догани, виключення з університету, арешт та карцер – все це передбачалося для порушників правил для студентів.

Статут 1884 р. вводив два види іспитів: факультетські та університетські (державні). Склад університетської комісії призначався міністром народної освіти. Вводилися також семестрові заліки замість іспитів, які існували раніше. Вони фіксували виконання студентами навчального плану. Новий статут вводив також оплату студентами права відвідування лекцій та практичних занять.

У дослідженнях з історії університетського розвитку XIX ст. в Російській імперії знаходимо усталену характеристику Статуту 1884 р. як “найреакційнішого” з усіх Статутів [2, с.44; 3, с.11]. Прийняття такого документу стало проявом панування в Росії 80-х років реакції у всіх галузях суспільного і державного життя, пов’язаної з приходом у 1881 р. нового імператора Олександра III.

Як найсуттєвіший прояв реакційності Статуту 1884 р. дослідники відзначають скасування ліберальних засад Статуту 1863 р., що відобразилося у позбавленні університетів автономії, їх підпорядкуванні ретельному нагляду та залежності від міністерства та попечителя. За новим статутом ліквідувався інститут обрання університетських органів самоврядування. Дріб’язкова й принизлива опіка міністерства розповсюджувалася не тільки на затвердження навчальних планів та внесення змін до них, але й навіть на розподіл лекцій за днями, тижнями й годинами [9, стб.994]. Проведений міністром народної освіти І.Деляновим проект Статуту зазнавав критики як від вчених навчальних закладів, так і від громадськості, яка приділяла все більше уваги університетському розвитку.

Однак деякі дослідники, особливо після ознайомлення з підготовкою контрреформи, проектом статуту та ходом його обговорення у Державній раді, відзначають, що прийнятий статут повністю не задовольнив вимоги крайніх реакціонерів в університетському питанні. При цьому не заперечується висновок про те, що прийняття статуту 1884 р. означало підкорення вищої освіти державі та відмову від прогресивних здобутків попереднього часу [2, с. 56]. Підкреслюється також, що університетська контрреформа відкрила шлях відверто репресивному курсу [10, с. 75].

Подальша університетська політика уряду спиралася на новий статут, а також ряд законів та правил, які приймалися в подальші роки. В цілому вони розвивали основні положення статуту, доповнювали та конкретизували їх. Вже у наступному році уряд зробив деякі кроки в цьому напрямку. Так, у травні 1885 р. була введена обов’язкова форма для студентів університетів, яка була відмінена статутом 1861 р., й не визнавалася обов’язковою статутом 1884 р. 16

травня 1885 р. були видані “Правила для студентів”, що регламентували поведінку студентів як в університеті, так й поза його стінами. У правилах вже вкотре підкреслювалося, що студенти є окремими відвідувачами університету (параграф 13), вказувалося на недопустимість створення будь-яких громадських організацій, що не мають наукового характеру (параграф 15) [8, с. 619]. Крім цього була прийнята низка документів: “Правила про прийом в студенти університета”, “Правила про оплату за слухання лекцій”, та “Правила для студентів під час проходження курсу”, в яких посилювалася регламентація та адміністративний контроль. Інспекція контролювала всі аспекти життя студентів. “Благонадійність” ставала головним фактором в оцінці результатів діяльності студента. Однією з умов прийому студентів до університету ставало “свідоцтво про благонадійність”. Бажаючий вступити до університету повинен був представити свідоцтво про бездоганну поведінку від місцевої поліції (“Правила про прийом”, параграф 3). Студент був зобов’язаний щорічно поновлювати свідоцтво на проживання, що посилювало поліцейський нагляд (параграф 7). Умовою звільнення від оплати за навчання була неучасть в студентських заворушеннях. “Правила для студентів” забороняли “виявлення схвалення або невдоволення викладачем в будь-якому вигляді (параграф 10). Більшій регламентації підлягало особисте життя студентів. Правила забороняли брати шлюб під час навчання в університеті (параграф 7), поїздки на канікули або по справах були обставлені формальностями – студент мав взяти відпускне свідоцтво від інспекції (параграф 19) [5, с. 79-80].

У травні 1887 р. циркуляр міністра народної освіти І.Д. Делянова вводить правило „з метою дотримання ввічливості” на іспитах відповідати студентам не сидячи, а стоячи, керуючись тим, що такий порядок проходження екзаменів існує в військових академіях для офіцерів та студентів Військово-медичної академії” [1, с. 334]. У цьому ж році за пропозицією І.Д.Делянова була підвищена оплата за слухання лекцій (з 10 до 50 карбованців). 26 липня 1887 р. секретний циркуляр міністра пропонував ректорам університетів, щоб при прийомі до числа студентів вимагати від осіб відомості від директорів навчальних закладів в яких вони навчалися й складали завершальні іспити [1, с. 334]. Крім того була ще раз підвищена оплата за навчання.

Дослідник радянського часу, аналізуючи урядову політику щодо університетів, одним з головних проявів її реакційності вважали бажання уряду обмежити приплив до лав студентства представників різночинної молоді [11, с. 195]. Однак в роботах як дореволюційних, так і радянських істориків містяться дані про те, що соціальний склад студентства, незважаючи на урядові заходи, майже не змінився [1, с. 339]. Отже, виявляється, що ця політика не була настільки жорсткою, й університети мали змогу допомагати бідним студентам засобами, які залишалися в їх розпорядженні.

У цей період університет св. Володимира, як і раніше, складався із чотирьох факультетів – історико-філологічного, фізико-математичного, юри-

дичного і медичного. З них два перших традиційно готували кандидатів на вчительські посади. Але для отримання таких посад кандидати мали пройти педагогічну підготовку, яка забезпечувалася практикою у навчальних закладах.

На зростання потреби у високоосвічених фахівцях, насамперед учителях, уряд відгукнувся відкриттям нових навчальних закладів педагогічного спрямування, зокрема, Київських вищих жіночих курсів, приватних Вищих жіночих курсів А. В. Жекуліної, Київських державних тимчасових педагогічних курсів, Київського учительського інституту, Фребелівського педагогічного інституту, Географічного інституту. Але, звичайно, кадри для цих закладів формували і на початку ХХ ст. університет св. Володимира. Пізніше, у 1920 р., ці заклади увійшли до Київського інституту народної освіти ім. М. П. Драгоманова, тому їх історію слід вважати складовою частиною історичної еволюції Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Отже, регламентація вищої освіти і педагогічної освіти зокрема в Київській губернії в 1884-1917 р.р. здійснювалася відповідно до двох моделей правового регулювання. Переважаючою можна назвати імперативну або зобов'язальну модель, за якої регулювання від верху до низу здійснювалося на владно-імперативних засадах. Суть даної моделі полягала в забезпеченні суворого порядку, організованості і дисципліни. Принциповою особливістю регулювання навчально-освітньої діяльності педагогічних закладів була своєрідна стандартизація, яка, на наш погляд, позитивно позначилася на розвитку вищої педагогічної освіти. Зміна державного курсу вела до зміни освітніх стандартів педагогічної освіти.

Другорядну роль відігравала дозволена або диспозитивна модель правового регулювання, яка відкривала деякий простір для дій суб'єктів освітніх відносин на свій розсуд. Тобто університетам та окремим педагогічним закладам надавалася можливість тією або іншою мірою брати участь в організації навчально-освітньої системи за допомогою нормотворчої діяльності. Це зумовило розвиток механізмів внутрішньої саморегуляції вищої педагогічної освіти.

Література

1. Зайончковский П.А. Кризис самодержавия на рубеже 1870-1880-х годов / П.А. Зайончковский. – М., 1964.
2. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века / А.Е. Иванов; АН СССР. Ин-т истории СССР. – М.: Наука, 1991. – 392 с.
3. Очерки по истории юридических научных учреждений в СССР. – М.: Наука, 1976. – 238 с.
4. Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в России: Историко-педагогические очерки / Ф.Г. Паначин. – М.: Педагогика, 1979. – 215 с.

5. Писарева Е.А. Організаційно-правові основи діяльності університетів Російської імперії другої половини ХІХ ст. (на матеріалах України) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Писарева Е.А.– Х., 2001. – 224 с.
6. Полное собрание законов Российской империи. III. – Т. 4. - № 2404.
7. Полное собрание законов Российской империи. III. – Т. 9. - № 6062.
8. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения, 1802-1902 / С.В. Рождественский. – СПб., 1902. – 785 с.
9. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб.: Тип. императ. акад. наук, 1893. – Т. IX. Царствование Императора Александра III. 1884. – 1351 стб.
10. Чирскова И.М. Университеты в системе правительственной политики России второй половины ХІХ в. / И.М. Чирскова // Российские университеты в ХVІІІ-ХХ веках. – Воронеж, 2000.
11. Щетинина Г.И. Подготовка университетского устава 1884 г. / Г.И. Щетинина // Научные доклады высшей школы. Ист. науки. – 1961. - № 1.

Особенности организационно-правовых принципов развития высшего педагогического образования в Киевской губернии (1884-1917 гг.)

Гец И.В.

В статье исследуются особенности организационно-правовых принципов развития высшего педагогического образования в Киевской губернии в 1884-1917 гг. На основе анализа нормативно-правовых актов и научных источников автор приходит к выводу о том, что регламентация высшего педагогического образования осуществлялась в соответствии с двумя моделями правового регулирования: императивной и диспозитивной.

Ключевые слова: *статут, правовое регулирование, нормативно-правовые акты.*

Features of the organizational and legal principles for the development of higher pedagogical education in the province of Kiev (1884-1917 gg.)

Geyets I.V.

The article investigates the characteristics of organizational and legal principles for the development of higher pedagogical education in the province of Kiev in 1884-1917 years. Based on the analysis of legal acts and scientific sources, the author concludes that the regulation of higher pedagogical education was carried out according to two models of regulation: mandatory and discretionary.

Keywords: *statute, law regulation, regulatory-legal acts.*